

Barbara Żebrokowa

Gospodarcze podłoże tożsamości kulturowej Śląska Cieszyńskiego

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 1, 77-88

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Barbara Żebrokowa

Uniwersytet Śląski

Filia w Cieszynie

Gospodarcze podłoże tożsamości kulturowej Śląska Cieszyńskiego

Odrębność kulturowa, odmienność sposobu życia jakiejś społeczności jest najczęściej wynikiem przystosowania się do warunków naturalnych. W procesie przystosowywania rodzi się specyficzny charakter pracy i używanych narzędzi, budownictwa, a nawet języka. Tworzy się jednocześnie odmienna kultura gospodarowania, przez którą należy rozumieć charakterystyczny sposób gromadzenia i podziału dóbr materialnych, odmienne zachowania ekonomiczne itd. Odrębności tej sprzyjają bariery w postaci granic naturalnych, granic państwowych i związanych z nimi barier celnych czy też odmienność stosowanych narzędzi polityki gospodarczej, które mogą mieć charakter regionalny.

W niniejszym artykule za punkt wyjścia przyjęto właśnie taką opcję, gdyż wydaje się najmniej obciążona błędem subiektywizmu.

Tożsamość społeczna i kulturowa

W sposobie analizy tożsamości kulturowej i etnicznej spotykane są różne jej ujęcia, przyjmowane różne punkty wyjścia, dające też różne efekty końcowe.

Analiza publikacji pisarzy anglosaskich zajmujących się problemami tożsamości kulturowej przeprowadzona przez F. Morina w artykule *Identité ethnique et ethnicité*¹ pozwala wyodrębnić cztery nurty badań, osadzone w różnych podejściach do problemu tożsamości.

Pierwszy koncentruje się na badaniu obiektywnych cech pierwotnych, tj. uwarunkowań przyrodniczych, naturalnych cech sprzyjających wytwarzaniu się społeczności żyjących według własnego sposobu i zarazem tworzeniu poczucia własnej odrębności. Z tego nurtu wyłania się nowy kierunek badawczy, zwany ekologią kultury. Jest to dyscyplina, która za przedmiot badań ma relacje między środowiskiem a kulturą.

Drugi nurt jest efektem obserwacji zróżnicowania rozwoju regionalnego, a zwłaszcza poziomu rozwoju mającego swoje odzwierciedlenie w warunkach bytowych ludności. Nurt ten nastawiony jest na poszukiwanie ekonomicznych przyczyn odrębności regionalnych. Jego inspiracją jest frustracja ekonomiczna, poczucie pewnej dyskryminacji, przekonanie o wewnętrznej kolonizacji, która w nowoczesnych społeczeństwach europejskich częstokroć przybierała postać specjalizacji².

Połączenie tych dwóch nurtów następuje w nauce zwanej ekologią regionalną, która jest dyscypliną o regionalnych uwarunkowaniach środowiskowych procesów innowacyjnych i postępu technicznego³.

Trzeci nurt badań problemu tożsamości kulturowej wynika ze strategii grup interesów. Istniejące *lobby* regionalne w poszukiwaniu cech świadczących o odrębności danego regionu upatruje dla siebie długofalowych korzyści.

Ostatnim nurtem jest podejście, które nazwać można nastawieniem na badanie „innego”. Odmienność własnej kultury dostrzega się na podstawie obserwacji innych kultur⁴.

W rozważaniach nad tożsamością kulturową w wymiarze regionalnym ważne jest uświadomienie sobie własnej postawy, własnego uwikłania w procesie badawczym i skłonności badaczy do poszukiwania takich cech kultury, które potwierdzałyby przyjętą wcześniej tezę. Niebezpieczeństwo takie wydaje się najmniej realne w przypadku upatrywania przyczyn tożsamości tkwiących w warunkach naturalnych. Nie jest to jednak zadanie proste, gdyż tożsamość kulturowa, odrębność społeczności polegająca na odmiennym sposobie życia rodzi się w wyniku długotrwałego procesu. Częścią tego sposobu życia jest odmienny sposób gospodarowania, czyli kultura ekonomiczna. Gospodarowanie, czyli podział ograniczonych środków między zawsze nie ograniczone,

¹ F. M o r i n: *Identité ethnique et ethnicité. Analyse critique des travaux anglo-saxons*. In: *Identités collectives et sujets se relations enerculturelles*. Bruxelles 1978, cyt. za: K. K w a ś n i e w s k i: *Tożsamość społeczna i kulturowa*. „Studia Socjologiczne” 1986, nr 3/102, s. 11.

² A. L ö s c h: *Gospodarka przestrzenna. Teoria lokalizacji*. Warszawa 1961, s. 206.

³ A. K u k l i n ś k i: *Trzy rewolucje. Dlaczego w regionach stworzonych przez wczesną industrializację nie rodzi się „krzemowe krajobrazy”*. „Życie Gospodarcze” 1986, nr 51/52.

⁴ F. M o r i n: *Identité ethnique...*

konkurujące ze sobą, a nawet wzajemnie wykluczające się cele, jest zawsze dostosowane do warunków środowiskowych. Warunki te narzucają rodzaj pracy, charakter procesów innowacyjnych, postęp techniczny, są więc podbudową kultury ekonomicznej i technicznej. Powstawanie i umacnianie się odrębności regionalnej, czyli wewnętrzna integracja regionów, odbywa się równolegle na różnych płaszczyznach: społecznej, kulturowej, normatywnej, komunikatywnej, funkcjonalnej. Inaczej mówiąc, wewnętrzną spójność regionalną wytwarzają więzi społeczne oraz instytucje będące wytworami kulturowymi, wspólne, wypracowane przez społeczność normy (nie tylko prawne), wspólny język i podział pracy. Ten ostatni powoduje, że region pełni pewne funkcje na rzecz własnej społeczności, ale także specyficzne funkcje w większej całości, zwłaszcza jeśli jest gospodarczo wyspecjalizowany.

Instytucje finansowe

Jeśli chcemy rozważyć rolę instytucji w tworzeniu gospodarczego podłoża tożsamości Śląska Cieszyńskiego, musimy przypomnieć ważne dla tego regionu instytucje finansowe. Omówię dwie najważniejsze, funkcjonujące na tym terenie w XX wieku.

Już w 1859 roku w Cieszynie założona została Miejska Kasa Oszczędności. Wkłady wraz ze skapitalizowanymi odsetkami i funduszem rezerwowym w pierwszym roku jej działalności wyniosły 13 tys. złr, by w 1883 roku osiągnąć 3 mln, a w 1893 — ponad 5 mln. Kasa liczyła 10 tys. członków, była zatem bardzo poważną instytucją finansową. Jej działalność zaznaczyła się zarówno w sferze dobroczynności, jak i we wspieraniu przedsięwzięć finansowych miasta, na które udzielała kredytu.

Drugą instytucją finansową było założone w 1873 roku Towarzystwo Oszczędności i Zaliczek. Mimo że skromniejsze niż Miejska Kasa Oszczędności, odgrywało jednak większą rolę. W początkach swej działalności Towarzystwo dysponowało udziałami w wysokości 3256 złr, by w 1881 roku osiągnąć już 33 tys. złr. Wkłady oszczędnościowe wynosiły analogicznie 5 tys. złr i 316 tys. złr. Towarzystwo posiadało swoje filie w Jabłonkowie, Frysztacie i Boguminie, a jego działalność miała charakter nie tylko ekonomiczny, ale także narodowy, społeczny i kulturalny. Uwidaczniało się to we wspieraniu np. Macierzy Szkolnej dla Księstwa Cieszyńskiego, kół Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Cieszynie i Pogórze, Domu Narodowego w Cieszynie, czytelni ludowych, czy finansowaniu wycieczek i kolonii dziecięcych.

Powstanie i działalność tych instytucji finansowych miały ogromny wpływ na kształtowanie kultury gospodarczej regionu. Przestrzenny zakres ich działania

jest różny. To właśnie Towarzystwu należy przyznać zasadniczą rolę w umacnianiu więzi regionalnej i tworzeniu poczucia tożsamości tego regionu.

Przemysł

Istniejąca sieć miast polskich powstała w większości w okresie od XII do XV wieku. Na Śląsku Cieszyńskim proces ten przebiegał podobnie: w końcu XIII lub na początku XIV wieku na prawie czynszowym lokowane jest Bielsko, przed 1327 rokiem prawa miejskie uzyskał Skoczów, w 1364 roku — Cieszyn, a w 1482 roku — Strumień. Ukształtowane skupiska miejskie stały się w późniejszym okresie przyczyną geograficznego, ale i ekonomicznego różnicowania się przestrzeni.

Równolegle z różnicowaniem się przestrzeni przebiega proces integracji pewnych jej fragmentów. Proces ten odbywał się głównie za przyczyną handlu. Największą rolę odgrywały przy tym drogi handlowe, które z jednej strony zapewniały rozkwit miast położonych na najważniejszych szlakach handlowych, z drugiej scalały obszary połączone komunikacją i wymianą handlową. W późniejszym czasie, tj. w okresie pierwszej rewolucji przemysłowej, proces integracji odbywa się z udziałem miast, które zdołały stać się ośrodkami przemysłowymi. Stanowiły one bowiem ośrodki wzrostu, ośrodki ciężenia. Jak stwierdza G. Myrdal, w ośrodkach ekspansji podnoszący się poziom gospodarczy wywołuje w sposób kumulatywny dalszy wzrost. Występuje mechanizm przyczynowości, który podtrzymuje rozwój⁵. Inne miasta, jak Cieszyn, pozostały na obrzeżach, nie były objęte szybkimi, rewolucyjnymi zmianami. Pozostały mniej znaczącymi, lokalnymi ośrodkami, często o małym zasięgu promieniowania.

W roku 1880, a więc w końcowej fazie pierwszej rewolucji przemysłowej, w Cieszynie działały: drukarnia Prochaski i nowoczesna drukarnia Feitzingera. Funkcjonowały księgarnie Prochaski, Feitzingera, Malika i Kotuli.

W tym samym roku w Cieszynie zarejestrowano: 53 szewców, 47 szynkarzy, 41 krawców, 27 handlarzy towarów mieszanych, 25 rzeźników, 24 piekarzy, 21 stolarzy, 20 handlarzy towarów bławatnych, 17 restauratorów, 16 kramarzy, 14 handlarzy zboża, po 10 woźniców i trafikantów, 9 akuserek, po 8 handlarzy gotowych ubrań, malarzy pokojowych i pozłotników oraz handlarzy solą, 7 fryzjerów, po 6 budowniczych, złotników, kapeluszników, tkaczy, handlarzy owoców i ślusarzy, po 5 introligatorów, bednarzy, lakierników, handlarzy skór, kuśnierzy, właścicieli kawiarni, szmuklerzy, garbarzy, siodlarzy, a ponadto: tar-

⁵ G. M y r d a l: *Teoria ekonomii a kraje gospodarczo nierozwinięte*. Warszawa 1958, s. 53.

taki, warsztaty stolarskie i meblowe, przędzalnię lnu, browar zamkowy, gorzelnię, destylatornię spirytusu.

Pracowały także fabryki mebli giętych braci Kohynów i Józefa Jawora, prowadzili działalność handlarze sukna, zegarmistrzowie, handlarze win, fabrykanci cegły, księgarze, farbiarze, ogrodnicy, szklarze, rękawicznicy, handlarze węgla, cukiernicy, młynarze, kowale, tapicerzy. W mniejszych ilościach pojawiały się też inne zawody.

Z wyczerpania tego wynika, że w końcu XIX wieku Cieszyn był miastem o rozwiniętej działalności rzemieślniczej i handlowej i słabo rozwiniętym przemysłem, głównie przetwórczym. Nie został objęty pierwszą rewolucją przemysłową, która na obszarze Europy miała miejsce w latach 1815—1929⁶. W jej wyniku wytworzyły się regiony przemysłowe, które cechują się określoną technologią produkcji, organizacją przestrzenną procesów wytwarzania i siecią osadniczą. Na obrzeżach Śląska Cieszyńskiego w wyniku tej rewolucji powstały: okręg przemysłu włókienniczego wokół Bielska oraz Zagłębie Ostrawsko-Karwińskie. One też stanowią o różnicowaniu się Śląska Cieszyńskiego, o wytwarzaniu się subregionów, których centrami są Bielsko, Ostrawa i Karwina.

Pierwsza rewolucja przemysłowa owocująca powstaniem ośrodka przemysłowego wokół Bielska objęła sukiennictwo. W tej dziedzinie działalności produkcja cechowa najwcześniej przekształciła się w formę wczesnokapitalistyczną. Stało się tak za przyczyną kupców-nakładców, dysponujących kapitałem i stosujących zamówienie kupieckie dla całego cechu, a także w wyniku współpracy cechu sukienników z cechami pomocniczymi. Zamówienia kupieckie, często reprezentujące kapitały kupców lipskich, norymberskich, augsburskich i hamburskich, doprowadziły do znacznego rozwarstwienia w obrębie cechu, gdyż majstrowie pracujący bez czeladników lub nie posiadający własnego warsztatu wykuszali się bądź uzależniali od większych. Tym samym następował proces koncentracji produkcji sukienniczej w dużych zakładach łączących się następnie w manufaktury, a po zmechanizowaniu produkcji tworzących już fabryki⁷.

Proces ten mógł się dokonać w wyniku współwystępowania zjawiska demograficznego, zwanego przez E. M. Hoovera „naciskiem ludnościowym”⁸. Rozdrobnienie gruntów powodowało powstawanie nadwyżek ludnościowych, które koncentrowały się u wejścia do kotlin górskich. Ośrodki przemysłowe usytuowane w takich miejscach miały możliwość pozyskiwania taniej pracy ludzkiej. Tak przebiegał proces lokalizacji i rozwoju Ustronia, Trzyńca, Frydka-Mistka⁹. Usytuowanie przemysłu włókienniczego w okolicach Bielska wiąże się też z dostatkami surowców: wody i potażu otrzymanego z węgla drzewnego.

⁶ A. K u k l i ń s k i: *Trzy rewolucje...*

⁷ *Historia Śląska*. T. 1. Cz. 3. Red. K. M a l e c z y ń s k i. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963, s. 211.

⁸ E. M. H o o v e r: *Lokalizacja działalności gospodarczej*. Warszawa 1962, s. 145—146.

⁹ E. K o p e ć: *Jak rodziło się województwo bielskie*. „Podbeskidzie” 1982, nr 1—2, s. 72.

Nie do przecenienia jest jednak kapitał ludzki, tj. wiedza i umiejętność tkania i przędzenia, którą posiadli chłopcy obszarów podgórszych ciągnących się wzdłuż Sudetów i Zachodnich Beskidów¹⁰. Za tezę tą przemawia też fakt, że tkactwo Wielkopolski rozwinęło się w wyniku pierwszej wielkiej śląskiej imigracji tkackiej do Polski z początkiem wojny trzydziestoletniej¹¹. Można chyba przyjąć, że dostatek surowca był czynnikiem sprawczym o mniejszym znaczeniu, decydującym o powstaniu ośrodka przemysłu włókienniczego wokół Bielska dopiero w dalszej kolejności.

Mechanizacja produkcji w manufakturach sukienniczych nastąpiła w początkach XIX wieku wraz z pojawieniem się maszyn włókienniczych. Wymogła ona też uruchamianie w pobliżu rynku zbytu produkcji takich maszyn. Już w latach czterdziestych powstały w Bielsku: fabryka maszyn włókienniczych Gülchera, odlewnia G. Josephy'ego oraz fabryka maszyn włókienniczych A. Manhardta¹². Proces kapitalistycznego uprzemysławiania rozpoczął się od przemysłu włókienniczo-sukienniczego, a Bielsko stało się jednym z największych ośrodków tego przemysłu w monarchii. Obok niego rozwijał się dynamicznie przemysł maszynowy, materiałów budowlanych, drzewny, papierniczy i spożywczy.

Tym samym Bielsko zdystansowało Ustroń, który rozwijał się jako ośrodek przemysłu metalowego i maszynowego, wykorzystujący lokalne zasoby rudy darniowej¹³.

Jednocześnie w wyniku tzw. pierwszej rewolucji przemysłowej powstało Zagłębie Ostrawsko-Karwińskie, którego rozwój opierał się na wiodącym przemyśle wydobywczym. Wysunęło się ono na czoło ośrodków górnictwa węgla kamiennego w całych Austro-Węgrach. Drugim takim ośrodkiem był Górny Śląsk, przy czym oba te bieguny wzrostu w naturalny sposób sprzyjały rozwojowi Bielska i jego przemysłu.

Sam Cieszyn stał się jedynie ośrodkiem administracyjno-kulturalnym, a datujące się na drugą połowę XIX wieku próby jego ożywienia gospodarczego, polegające na zakładaniu na zasadach nakładczych przedzalni bawełny, lnu czy też na lokalizacji manufaktur włókienniczych, nie przyniosły rezultatów.

Odcięcie Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego w 1920 roku spowodowało, że Śląsk Cieszyński stał się gospodarczo mało znaczącym regionem Drugiej Rzeczypospolitej. Bardzo ważnym faktem jest to, że w granicach Austro-Węgier wytworzyły się powiązania gospodarcze według kierunku południkowego. Cieszyńska bielizna stołowa eksportowana była do wielu krajów i cieszyła się

¹⁰ Zwraca na to uwagę J. G i e r o w s k i w: *Historia Śląska...*, s. 204.

¹¹ A. B o c h e ń s k i: *Wędrowniki po dziejach przemysłu polskiego*. Warszawa 1966, s. 145 i nast.

¹² *Historia kultury materialnej*. T. 5. Red. E. K o w e c k a. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1978, s. 60.

¹³ E. K o p e ć: *Zasięg przestrzenny bielsko-bialskiego włókienniczego okręgu przemysłowego. Próba lokalizacji historycznej*. „Zaranie Śląskie” 1970, z. 2, s. 289—293.

ogromną renomą. Eksport wyrobów Trzyńca obejmował Rosję, Niemcy i kraje bałkańskie. Cukier z rafinerii Chybia i Kończyc Wielkich wysyłano do Włoch, Serbii, Rumunii i krajów Lewantu (wybrzeża Azji Mniejszej, Syria, Liban, Palestyna i Egipt).

Budulec oraz drewno stolarskie sprzedawano do Niemiec i Holandii, a meble gięte z Cieszyna i Jasienicy rozchodziły się po całej Europie, Azji, Afryce, a nawet Australii. Likiery fabryki sody i likierów w Błogocicach wysyłano do Grecji i Ameryki. Ogromnym popytem cieszyło się kostkowickie masło deserowe, które dostarczano do Wiednia, Budapesztu i innych miast węgierskich, uzdrowisk alpejskich i czeskich (Karlowe Wary, Marienbad, Franzensbad), Turcji, Rumunii i Egiptu. Księgi handlowe produkowane w Cieszynie miały rynki zbytu nawet w wysoko uprzemysłowionej Anglii.

Ponadto na obszarze Śląska Cieszyńskiego zbiegały się największe wówczas linie kolejowe Europy Wschodnio-Środkowej i Południowej wraz ze swymi rozwidleniami w kraju, stanowiące o silnym unerwieniu tego obszaru pod względem komunikacyjno-transportowym. Jednakże wiązały one Śląsk Cieszyński z monarchią, a po ich opanowaniu przez kapitał niemiecki — także z systemem kolejowym Prus. Ich równoleżnikowy przebieg świadczy o dostosowaniu do położenia geograficznego Austrii, co po rozpadzie monarchii praktycznie odosobniło Śląsk Cieszyński od ziem pozostałych obszarów Polski. Sprzyjało to jednocześnie umacnianiu poczucia własnej odrębności. Niemal na początku rewolucji przemysłowej, w latach 1837—1847, dom bankowy Rotschildów przy poparciu Metternicha zaczął budować tzw. Kolej Północną. Linia Wiedeń — Bogumin miała umożliwić połączenie z kolejami pruskimi. Kolej Północna osiągnęła Kraków w niecałe 10 lat, potem Lwów. Jej odcinek Zebrzydowice — Czechowice wybudowano w latach 1838—1956. Linie lokalne tworzyły Kolej Miast Śląskich. Linia Bielsko — Kojetin (Morawa) powstała w 1882 roku, a w 1888 roku oddano linię Bielsko — Cieszyn — Frydek.

Między linią cieszyńsko-bogumińską a linią cieszyńsko-ostrowską (Cieszyn — Ostrawa — Frydek) powstało wiele linii krótszych łączących wszystkie miejscowości Zagłębia Ostrawskiego. Ponadto budowano sieć dróg bitych. Wszystko to przyczyniło się do wewnętrznego powiązania regionu, jego spójności, jednocześnie umożliwiając połączenie z systemami komunikacyjnymi zewnętrznymi.

Rolnictwo

Obszar Śląska Cieszyńskiego, z wyjątkiem jego obrzeży, nie został objęty przemianami związanymi z rewolucją przemysłową. Stąd też dla jego gospodar-

ki najistotniejsze staje się rolnictwo. Jest ono podstawowym zajęciem tutejszej ludności, a ziemia i jej bogactwa stanowią główne źródło jej utrzymania.

Rolnictwo Śląska Cieszyńskiego współcześnie cechuje wysoka kultura rolna. Jest ona efektem występowania na tym obszarze wielkiego latyfundium — Komory Cieszyńskiej, która z racji obejmowania ogromnych obszarów, wprowadzała nowoczesne metody gospodarowania w rolnictwie. Promieniowanie przykładu Komory Cieszyńskiej obejmowało również inne dziedziny gospodarowania, np. przetwórstwo rolne. Jak pisze Paweł Hulka-Laskowski¹⁴, podczas manewrów w Kostkowicach, posiadłości Komory, zaczęto wyrabiać masło deserowe dla stołu cesarskiego. Od tego czasu (1896) gospodarstwo kameralne specjalizowało się w maślarstwie. Dostarczało swe wyroby do wielu miast europejskich.

Już w początkach XX wieku w Komorze Cieszyńskiej stosuje się melioracje, drenowanie, płodozmian, nawożenie organiczne i mineralne. Koncentracja ziemi sprzyjała mechanizacji produkcji rolnej, a nawet ją wymuszała. Wprowadzono nowoczesne formy gospodarowania, jak np. hodowlę karpia, który był towarem wywożonym do Wrocławia, Berlina, Drezna, Hamburga¹⁵. Oprócz tego w stadninie koni hrabiego Larischa wprowadzono hodowlę koni, i to na wysokim — jak na ówczesne czasy — poziomie.

Niezależnie od wpływu Komory Cieszyńskiej nowoczesności tej dziedziny gospodarowania sprzyjała rozwinięta na tym terenie działalność oświatowa i samopomoc. Ogromne zasługi w tej dziedzinie miało założone w 1869 roku Śląskie Towarzystwo Rolnicze. Towarzystwo to prowadziło intensywną działalność w zakresie oświaty rolniczej, propagowało nowoczesne formy gospodarowania, np. organizując wycieczki chłopskie do przodujących gospodarstw rolnych. Jedną ze znanych wycieczek organizowanych przez Towarzystwo Rolnicze w Cieszynie odbyła się w 1905 roku. Jej celem było rozpropagowanie nawozów sztucznych, które po raz pierwszy zostały zastosowane w gospodarstwie Jerzego Śliwki w Koniakowie¹⁶.

Propagowaniu nowoczesności w rolnictwie miała też służyć gazeta „Rolnik Śląski”, zamieszczająca artykuły poświęcone tym zagadnieniom.

W niedługim czasie, bo już w 1873 roku rozpoczęło działalność Towarzystwo Oszczędności i Zaliczek, instytucja kredytowa polskiego chłopstwa i drobnomieszczanstwa, o której wspominałam omawiając instytucje finansowe. O rozmiarach działalności Towarzystwa mogą świadczyć dane o liczbie członków, których w początkach było 258, w 1881 roku — 1529¹⁷, a w 1913 roku

¹⁴ P. H u l k a-L a s k o w s k i: *Śląsk za Olzą*. Katowice 1938; P i a s t u n: *Kapitał niemiecki na Śląsku Cieszyńskim*. Frysztat 1898; P. K o n i e c z n y: *Śląsk Cieszyński pod władzą czeską*. Poznań 1924.

¹⁵ J. C h l e b o w c z y k: *Gospodarka Komory Cieszyńskiej w XVIII i XIX w.* Katowice 1963.

¹⁶ Z. K u l c z y c k i: *Zarys historii turystyki w Polsce*. Warszawa 1977, s. 56.

¹⁷ J. H a r w o t: *Cieszyn i Ziemia Cieszyńska pod względem geograficzno-statystycznym*. Przemysł 1893.

ok. 7 tys. Towarzystwo wspierało też inne instytucje o charakterze gospodarczym lub propagującym kulturę ekonomiczną, jak np. związek Spółek Rolniczych, Szkołę Gospodyń Wiejskich.

Zwiększaniu efektywności gospodarowania służyła również rozwinięta sieć kółek rolniczych, obsługujących małe gospodarstwa rolne nie posiadające własnych maszyn umożliwiających mechanizację prac na roli. W 1908 roku powstał Związek Spółek Rolniczych, który także prowadził działalność kredytową, co znacznie wzmocniło ekonomicznie gospodarstwa rolnicze.

Upowszechnieniu kultury rolnej służyła przeniesiona w 1922 roku z Białegostoku do Cieszyna Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego.

Na Śląsku Cieszyńskim już w okresie międzywojennym rozwijał się spółdzielczy ruch mleczarski. W roku 1925 powstała Mleczarska Spółdzielnia „Zdrowie” w Pruchnej, w rok później — Mleczarska Spółdzielnia „Vacca” w Skoczowie, w 1930 roku przy majątku Państwowej Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego — Mleczarnia Szkolna, a w 1933 roku — Doświadczalna Stacja Serowarska. W następnej kolejności powstały: dworska serownia w Pruchnej, Spółdzielnia Mleczarska w Ogrodzonej i dworska serownia w Roztropicach. Spółdzielczość mleczarska upowszechniła nowoczesne metody hodowli bydła i produkcji mleka.

W 1933 roku powstał Związek Spółek Szałaśniczych, którego zasługą jest rozpropagowanie racjonalnej gospodarki szałasniczej. Było to dlatego ważne, że w wielkich majątkach ziemskich rozpoczęto wprowadzanie hodowli bydła, które wypierało stopniowo hodowlę owiec. Wynikało to z dostosowywania się tych gospodarstw do potrzeb rynków zagranicznych, a zwłaszcza do zwiększonych możliwości eksportu serów do takich krajów, jak Niemcy, kraje alpejskie i Bałkany.

Turystyka i wypoczynek

Śląsk Cieszyński posiada wyjątkowe walory krajobrazowe i klimatyczne dzięki ogromnym kompleksom leśnym. Sprzyjają one rozwojowi działalności turystycznej, wypoczynkowej i kuracyjnej, która ma charakter wielkoobszarowy, towarzyszący działalności rolniczej lub ją uzupełniający.

Początki tej działalności wiążą się jednak nie tyle z walorami ziemi, co z rozwojem przemysłu. Okazuje się, że Ustroń stał się kurortem, specjalizującym się w leczeniu chorób reumatycznych i chorób narządów ruchu po uruchomieniu tu w drugiej połowie XVIII wieku huty żelaza. Żużel wielkopieczowy wywożony z huty służył do ogrzewania wody do kąpieli leczniczych. Właściciele prywat-

nych domów organizowali u siebie ten rodzaj kuracji, przywożąc żużel z huty furmankami.

Pierwsza willa kuracyjna powstała na początku XIX wieku. Została wybudowana obok huty przez księcia Alberta. Początkowo był to dom z łazienkami przeznaczony na potrzeby wodolecznictwa, by po rozbudowie w 1868 roku przekształcić się w dom kuracyjny.

W drugiej połowie XIX wieku Ustroń cieszył się już dużą sławą, co wymusiło powiększenie domu zdrojowego i budowę pijalni wód oraz rozpoczęcie budowy zakładu przyrodoleczniczego, stosującego wodolecznictwo, kąpiele borowinowe i siarczano-jodo-bromowe. Napływ kuracjuszy i związany z tym przyływ pieniądza stworzył możliwości rozwoju kurortu, jego infrastruktury w postaci willi i pensjonatów.

Ustroń uzyskał status uzdrowiska już w 1822 roku. W tym też roku powołano komisję zdrojową, jednak dopiero 100 lat później, już w czasach Drugiej Rzeczypospolitej, ustawa zwana uzdrowską określiła funkcje i zakres działalności uzdrowiska.

Właściwości klimatyczne, potwierdzone badaniami krajowych i zagranicznych meteorologów i klimatologów, spowodowały, że powstał projekt zbudowania ciągu polskich uzdrowisk i ośrodków turystyczno-sportowych. Ustroń miał być początkiem takiego pasma, które poprzez Wisłę aż do Istebnej tworzyłoby duży kompleks kuracyjno-wypoczynkowo-sportowy. W końcu XIX wieku na teren Wisły rozszerzyła się działalność wypoczynkowo-letniskowa. Wisła została odkryta w związku z rozpowszechnianiem się mody na wyjazdy letniskowe, ale i ze względu na niskie koszty utrzymania i bliskość kurortu. Nie bez znaczenia była akcja popularyzatorska Bogumina Hoffa, filozofa i socjologa, który przyjeżdżał do Wisły od 1880 roku, i dr. Juliana Ochorowicza. W 1885 roku B. Hoff wybudował pierwszą willę „Warszawa”, a J. Ochorowicz, który osiedlił się w Wisle w 1899 roku, zapoczątkował budowę domów wczasowych. W początkach XX wieku wybudował willę „Janina”, według projektu Bohdana Hoffa, syna Bogumiła. Wisła zawdzięcza swą popularność pobytowi wielu pisarzy polskich, których opinie na temat letniska zebrał E. Rosner¹⁸.

Początki kariery Wisły jako uzdrowiska wiąże się z nazwiskiem Juliana Ochorowicza, światowej sławy uczonego parapsychologa, który zajmował się leczeniem nerwic za pomocą sugestii i hipnozy. Z początkiem XX wieku otwarto w Wisle zakład leczący choroby nerwicowe kąpielami. Przy zakładzie uruchomiono też gabinet fizykoterapii.

Wisła nie dysponowała odpowiednią infrastrukturą do organizacji działalności kuracyjnej, a liczba kuracjuszy szybko wzrastała, dlatego w celu stworzenia bazy leczniczej powołano spółkę, która przejęła hotel „Piast” oraz zakład hydromineralnej kąpieli. Rozpoczęto modernizację zakładu, polegającą zarówno na unowocześ-

¹⁸ E. R o s n e r: *Pisarze polscy w Wisle i o Wisle*. „Podbeskidzie” 1982, nr 1/2, s. 59 i nast.

nieniu jego technicznego wyposażenia, jak i poszerzeniu oferty leczniczej. Uruchomiono wodociąg i kanalizację, zmodernizowano hotel, dostosowano go do potrzeb kuracjuszy dobudowując salę zebrań, wydzielając pomieszczenia na bibliotekę i czytelnie. W ramach nowości leczniczych wprowadzono oprócz zabiegów wodolecznicznych (w tym mineralnych) także zabiegi elektroterapeutyczne.

Patronat nad zakładem przejęło powstałe w tym czasie Towarzystwo Miłośników Wisły, prowadzone przez J. Ochorowicza. Z inicjatywy Towarzystwa udostępniono gościom park kuracyjny, kort tenisowy, umożliwiono wędkowanie i korzystanie z konnych przejażdżek.

Wisła stała się dzięki temu atrakcyjnym ośrodkiem kuracyjno-wypoczynkowym, goszczącym w większości kuracjuszy przybywających z Austrii, w tym także członków dworu cesarskiego.

Wybuch I wojny światowej, a potem powódź, która w 1915 roku zniszczyła zakład, spowodowały znaczne ograniczenie ruchu turystyczno-wypoczynkowego w Wiśle.

W rozwoju Ustronia jako kurortu ogromne zasługi przypisać należy władzom samorządowym w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Już w 1920 roku samorząd gminny przystąpił do spółki-spółdzielni „Śląskie Zakłady Borowinowe w Ustroniu”. W 1926 roku powołano komitet do opracowania planów rozbudowy Ustronia. Projekt przewidywał budowę elektrowni, wodociągu, kanalizacji, szkół, drogi do dworca kolejowego, drogi na Równicę, mostku przez Bładnicę, remizy strażackiej. Równocześnie z realizacją tych zamierzeń rozpoczęto prace nad planem perspektywicznego rozwoju Ustronia, i to z wyprzedzeniem 100-letnim!¹⁹ W ramach realizacji tego planu rozpoczęto na Kamieńcu po lewej stronie toru kolejowego do Wisły budowę zespołu rekreacyjno-sportowego z deptakiem spacerowym wzdłuż Wisły. Zbudowano też nowoczesny basen kąpielowy z wieżą skoków popisowych, częścią dla niepełnowidzących i brodzikiem dla dzieci. Obok basenu zbudowano restaurację, garderobę i przebieralnię oraz korty tenisowe. Poniżej basenu zlokalizowano boisko piłki nożnej. Za kortami tenisowymi utworzono Park Kościuszki, a w samym centrum Ustronia koło ratusza miejskiego wykupiono grunty pod projektowany zespół parków i zieleńców, który został zrealizowany w późniejszym okresie.

W 1934 roku zrealizowano projekt asfaltowej drogi na Równicę, pobudowano też drogi lokalne, często z nawierzchnią asfaltową. Wzdłuż głównej drogi wykonano deptaki i kanalizację deszczową, a wszystkie drogi dzięki pomocy Towarzystwa Ogrodniczo-Pszczelarskiego, obsadzono drzewami owocowymi i miododajnymi. Podjęto też starania o uregulowanie Wisły.

Rozwój Ustronia oraz realizacja długofalowych projektów rozwoju uzdrowiska były możliwe dzięki wpływom do kasy miejskiej z taksy klimatycznej,

¹⁹ Dane te, mogące być ważnym przyczynkiem do badania samorządności, zebrał Józef Pilch, znany pasjonat historii tej ziemi.

własnym przedsięwzięciom gospodarczym miasta, ale i dochodom ludności miejscowej, których źródłem były czynsze i odpłatność za utrzymanie kuracjuszy i wczasowiczów. Dochody ludności stały się źródłem finansowania indywidualnego budownictwa mieszkaniowego, a także pensjonatowego i willowego.

Wprawdzie rozwój Ustronia został zahamowany wskutek kryzysu gospodarczego i wybuchu II wojny światowej, to jednak powstanie poważnego uzdrowiska właśnie u podnóża Beskidów stało się początkiem turystycznego awansu miejscowości położonych w górę Wisły.

W okresie międzywojennym rozpoczęto budowę drogi asfaltowej na trasie Katowice — Wisła — Istebna. W 1926 roku rozpoczęto budowę linii kolejowej Ustroń — Wisła Głębcze, przy czym już w 1927 roku udostępniono jej pierwszy odcinek Ustroń Polana. W latach 1929—1932 kontynuowano budowę linii do Głębiec. W 1927 roku Jan Molin uruchomił linię autobusową na trasie Cieszyn — Ustroń — Wisła oraz Cieszyn — Zebrzydowice i Cieszyn — Pruchna, a w 1930 roku dalsze na trasie Cieszyn — Skoczów — Bielsko i Skoczów — Wisła — Istebna. W 1937 roku powstały linie autobusowe na trasie Skoczów — Żory — Mikołów — Katowice, z bezpośrednim połączeniem z Bielska, Cieszyzna, Wisły i Istebnej. Tym samym otwarto głębsze partie Beskidów dla wypoczynku i turystyki. Dzięki temu też w okresie międzywojennym mogła odrodzić się Wisła, która ponownie stała się modną miejscowością wypoczynku letniego oraz zimowego. W tym bowiem okresie zaczyna się zainteresowanie sportami zimowymi, które przenosi się także na inne miejscowości. W tym czasie wytworzył się już jednak subregion turystyczno-wypoczynkowy od Ustronia po Istebną, który charakteryzuje sposób życia jego mieszkańców: sposób gospodarowania oraz infrastruktura nastawione są na obsługę przybywających kuracjuszy i turystów.

Wszystkie wskazane tu uwarunkowania stanowiące gospodarcze podłoże tożsamości wiążą w całość obszar Śląska Cieszyńskiego, a jednocześnie odróżniają go od innych. Należy podkreślić, że ziemie, którym najwcześniej przysługiwała historyczna nazwa Śląska Cieszyńskiego, w wyniku dziejów historycznych, w tym także wykazywanych tu procesów gospodarczych, uległy znacznemu okrojeniu. Nie chodzi jedynie o zmiany granic państwowych, mimo takowych bowiem Śląskiem Cieszyńskim nazywane są zarówno obszary po polskiej, jak i po czeskiej stronie. Dziś nikt już za obszar Śląska Cieszyńskiego nie uważa Bielska, które w wyniku procesów gospodarczych i polityczno-administracyjnych stało się odrębnym ośrodkiem.